

ՍԻՈՆ, ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

Թ. ՏԱՐԻ - ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1935 - ՄԱՐՏ

ԹԻԻ 3

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՆՁՆԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ոչինչ այնքան յատկանշական է եւ տպաւորիչ՝ հայկական ոսկե-դարու շարժումը զեկաժարող հրակային դէմքին վրայ, որքան իր անձնաւորութեան զիծը:

Միւս ամէնքը, իրենց ի զու-ռնենալով նոյն իսկ գոուրն Մես-րոպ, գործաւորներն են միայն. ինքն է որ կը հովանաւորէ գործը, եւ ուղղութիւն կուտայ անոր: Իր դիրքին եւ պաշտօնին պահանջը, իր արիւնին եւ զարմին իրեն պարտադրած հարկը, իր կոչումին հանդէպ զգացած խորունկ խղճմտութիւնը, իր Ազգին ու Եկեղեցիին նկատմամբ ունեցած անհամեմատ սէրն է որ ընել կուտան իրեն՝ այդ ամէնը:

Ու կ'ընէ անիկա այդ ամէնը՝ բարձրագոյն աստիճանի մը վրայ իրականացնելով բացառիկ բարեմասնութիւններ, որոնք զայն նշանաւոր կը հանդիսացնեն իր ազ-

դեցութեան պարունակին, այսինքն զինքը չըլապատող ընկերութեան մէջ:

Անկարելի է դիտել իր պատկերը, և, հակառակ մէկէ աւելի անյարիւր և զուսթափ մասերուն, որոնցմով կը ներկայանայ ան մեզի՝ իր պատմութեան

շրջանակին մէջ, չհիանալ զինքը բարացուցող հոգեկան ոյժին մեծութեան և շքեղութեան առջև:

Ուսկից իր մէջ իջած՝ բազմած է անոր այդ քաղցրօրէն հզօր անհատականութիւնը բիւրեղացնող և իր ճակատագրին առջև շատոնց մտահոգուիլ սկսած ժողովուրդի մը ուշքն ու սէրը, միտքն ու սիրտը անոր կապող այդ շնորհքը. ինչո՞ւ և ի՞նչպէս մարդիկ ամբողջ կէս դար մը, և աւելի նոյն իսկ, խոր ըզմայլանքի մը մէջ և անհուն պատկառանքով նայած են միշտ իրեն, իրմէ միայն կարծես սպասելով զիրենք յառաջ մղող կամ կեցնող ձեռքի մը նշանը . . .

Միջավայրի և ժառանգականութեան տեսութիւններ զաղտնիքը ծածկող վարագոյրին մէկ ծայրը միայն կրնան վեր առնել: Իր անձին առջեւ, այսինքն կարենալու համար հասկնալ և բացատրել համայնքներու գոյութեան մէջ երբեմն յանկարծօրէն երևան եկող անհատական արտասովոր մեծութիւնները, անհրաժեշտ է ընդունիլ գերիվերոյ ազդեցութեան մը երբեմն երբեմն միջամտութիւնը ժողովուրդներու կեանքէն ներս:

Թո՛ղ չըսուի թէ այս մտածումը հրաշալիին սահմաններուն կը մօտեցնէ գմեզ: Խոստովանիլ պէտք է արդարեւ թէ կարելի չէ ուրիշ կերպով մեկնաբանել Ս. Սահակի անձնաւորութիւնը, իր դարուն մէջ:

Անձնաւորութիւնը՝ խորհող և բարոյական մարդն է, որուն մէջ անձին խորհրդածեալ զգացումը կամ գիտակցութիւնը այնքան ուժեղ է և բարձր, որքան աւելի բացուած և լուսաւորուած է իր մէջ անձիշխանութեան և պատասխանատուութեան ըմբռնումը: Անոր մեծագոյն յատկանիշներէն մին է ազնուագգաց վստահութիւնը թէ պատճառ մըն է ինքը՝ որ ծնունդ պիտի տայ մեծ և բարի գործի մը: Ու, օժտուած՝ գերազանց կորովով մը, կը քակէ իր մտային կեանքը բաղկացնող իրողութիւններուն հիւսքը, անոր մէջ ընդմուծելու համար զաղափարը գործի մը, որ, իսկապէս աննախընթաց ըլլալով, իրապէս կը լինի սկզբնաւորութիւնը շարք մը երևոյթներու, որոնք պիտի գոյութիւն չունենալին առանց իրեն: Անձնաւորութիւնը իր զարգացման բարձրագոյն աստիճանին կը հասնի առաքինի՝ մարդուն մէջ. վսնզի առաւելագոյն չափով յաջողած ըլլալով ան ինքզինքը ձեռքագատել կիրքերու բռնակալութենէն, այդ պատճառաւ նոյն իսկ՝ աւելի բանական, աւելի ազատ, և աւելի լիովին տէր դարձած կ'ըլլայ իր անձին և գործերուն:

Արդարութիւնը հատուցած պիտի լինինք արդարեւ թէ՛ պատմական եւ թէ՛ բարոյական ճշմարտութեան, անվարան ընդունելով որ Լուսաւորչի Տան վերջին շառաւիղը՝ Սուրբ Սահակ, որ իր զարմին պաշտած ազգային և կրօնական մատարկարը իր վերջնական ձևին այսինքն ամենէն բարձրագոյն աստիճանին էր հասած սուղապէս, հոգեբանական այդպիսի տուեալներու վրայ կանգնած անձնաւորութեան մը պատկերին է որ ի յայտ կը բերէ իր բովանդակ կեանքովն ու նկարագրովը:

Առաջին պահը, ուր երեւան կուգայ այդ պատկերին ամենէն ընդուն զիծերէն մին՝ իր տեսիլքն է: — Սիալ է կարծել թէ ներքին կամ իմացական տեսողութեան ենթակայական այդ վիճակը տեսելու տենչէն կամ անժառանգ վեր-

ջանալու անդամունքէն ծնած խռովք մը եղած լինի անոր մէջ, Ընդհակառակն. անոր մէջ պէտք է տեսնել անդորրաւոր միտի և արեան կապանքներէն ինքզինքը տղատել կրցած մտածողութեան մը, որ համոզուած է այլևս թէ բուն ժառանգականութիւնը հոգեւոր սերնդագործութեան ճամբէն մասնաւոր կ'ընթանայ. ու, այդ պատճառաւ, շատ աւելի հեռաւոր հորիզոններուն կ'ուղղէ իր նայուածքը:

Գեղատի երկտասարդ մըն էր ան տակաւին, հոգեորական կեանքի սեմէն հաղիւ ներս մտած, երբ այդ տեսիլքը օր մը յանկարծ լուսաւորեց իր յոյսը: Աչքին առջև անցած էին տասնեկէս տարիները, որոնց միջոցին, իր հօրը՝ Ներսէսի մահէն ետքը, երեք կաթողիկոսներ իրարու յաջորդեցին, առանց հաստատուն արդիւնքներու, եւ նոյնքան թիւով թագաւորներ, մինչ ազգին քաղաքական ապագան հետզհետէ աւելի մթաղներ էր պարսիկ եւ բիւզանդական հակամարտութեանց երեսէն եւ մեծ մասամբ ատկէ ծագում առած ներքին երկպառակութեանց հետեւանքով:

Ո՞վ պիտի կարենար տէր դառնալ կացութեան, անելին մէջէն անցքի կէտ մը՝ հոն մը ցուցնելու համար ժողովուրդին դէպի ապահովութիւն: Հասարակաց կարծիքը սկսեց էր նորէն դառնալ դէպի Լուսաւորչի ցեղը. «նորոգեալ քահանայապետութեան» խորհուրդները դարձեալ լեցուցեց էին սիրտերը: Իրե՛ն կը նայէն ամէնքը. իսկ ինքը՝ երկնից միայն ակնկառոյց՝ անկէց է անա որ կ'ընդունի ազդանշանը: Կոչումին ձայնն է որ կը խօսի իր խղճին խորէն. ինքն է որ յանուն այն ուղղութեան եւ սկզբունքին՝ որ իր նախախայրերունը եղած էր մէկ ու կէս դարէ ի վեր, պէտք է ձեռք առնէ դեկը եկեղեցւոյ նաւին: Աթոռին վրայ ծալուած նափորտը, որ երեւցեց էր իրեն, իրե՛նն է, ինք պիտի հաղնի զայն. մագաղաթին ոսկետառ տողերը իր նախնիքն են. անոնց յաջորդող ջնջուածները անարժան հայրապետները կը ներկայացնեն. անոնցմէ վերջ նորէն գրուած մէկ ու կէս ոսկետառ իր շրջանն է. իսկ անոր կարմիր վերջացած մասը և գունտին շուրջ շարժուկոծուող բազմութիւնը կը նշանակեն կրօնաքաղաքական յեղափոխութիւնը, հաւատքի և հայրենիքի համար ազդովին կրուելիք նահատակութիւնը՝ անոնց կողմէ, որոնք իր հոգեւոր սերունդը, իր զաղափարի գաւակները, իր աշխարհայեացքին հետեւողները պիտի լինէին:

Պարզ է, սեղանին սանդուղը՝ Վաղարշապատի եկեղեցիին մէջ, ուր տեղի ունեցեց էր տեսիլքը, բարձունքն է ուր կատարուած է Ս. Սահակի հոգեոյն պայծառակերպութիւնը: Գիտակից իր անձին՝ որուն մէջ առհաւուրեան հօր բնագոյն է անթնցած, եւ խելամուտ հարկին՝ որ ազադակող սաստկութեան է յանդած, իր մէջ գոյաւորուած կը զգայ ան ապագայի մարդը. իր մտածումին մէջ ձեւ առած եւ կազմուած է կորիզը՝ ուսկից դուրս պիտի գան վաղուան ճիւղաւորումները. բախտորոշ ըողէ, ուր կ'երեւի անձնաւորութեան առաջին եւ էական զիծը:

Պայծառ եւ վճռական անհատականութեան նոյն զիծն է որ հետզհետէ երևան կուգայ անոր կեանքի բոլոր փնացեալ մարզերուն մէջ, թերևս աւելի խոր և զգալի դրոշմուածքով:

Հաղիւ բարձրացած՝ իր նախնեաց Աթոռը, ամէնքը առինքնուած են արդէն իր ազդող անձնաւորութենէն. արքունիքը, ժողովուրդը, եկեղեցական դասն

ու մտաւորականութիւնը, որոնք թիւ մը կը ներկայացնէին այլևս անշուշտ այդ միջոցին՝ իբրև արդիւնք Ս. Ներսէսով սկսած կրթական շարժումին, ամէնքն ալ իրեն հետ են և համակիր իրեն: Ս. Մեսրոպ, պարագլուխը այդ վերլիններուն խումբին, իրբեւ ներսէսեան աշակերտութեան հնազոյններէն մին, հօրը յիշատակին եւ որդւոյն սիրոյն ձգողութենէն միանգամայն տարուած, առաջին օրէն մտերմութեամբ կապուած է իրեն հետ: Արքունիքը, որուն և Հայրապետանոցին միջեւ Յուսիկի օրերէն բացուած խրամը Ներսէսի ատեն իսկ չէր լեցուած բոլորովին, ա՛լ սկսած է հաշտ աչքով միայն դիտել ինչ որ կ'երկնուի կամ կը ծրագրուի հոն. ու պէտք է վստահ լինել որ եթէ իրերու առած այս ընթացքին պատճառներուն մէջ քիչ չէ վաւարակուհի բարեմոյն նկարագրին ընծայուելիք բաժինը, ապահովաբար շատ աւելին պէտք է վերագրել հեռատես շըրջանայեցողութեանը Սահակի, որ առանց խիզախ ցասկոտութեան գիտէր հասկնալ և հասկցնել ինչ որ կարևոր էր և կարելի Ազգին և Եկեղեցիին օգտին համար:

Բայց ինչ որ անոր այդ բոլոր առնչութիւններուն մէջ ամենէն աւելի աչքի կը գարնէ, այն յատկապիտ ճիգն է մասնաւոր՝ որով ջանահնար կը լինի բոլոր այդ համակրութիւններն ու համախոհութիւնները բերել բոլորել ազգային և եկեղեցական ինքնութեան զաւափարին շուրջը: — Գրի գիտը, որ իբրև միջոց՝ նպատակ ունէր Աստուածաշունչի թարգմանութիւնը և ատով ժողովուրդին հոգեւոր բարոյականին ամրապնդումը, ուրիշ ոչ նուազ մեծարժէք վախճանի մըն ալ ուղղուած էր. քաղաքական հանգամանքներով երկփեղկուած Հայութեան յոյն և պարսիկ բաժիններուն միջև միաւորիչ ոյժ մը պիտի լինէր ան՝ ծնունդ տալով երկուքին ալ ցանկալի հայեցի զրականութեան մը: Ու զմայելի այն համագործակցութիւնը զոր այդ կրկին ձեռնարկներուն առթիւ ցոյց կուտան Պետութիւնը, Եկեղեցին և ժողովուրդը հաւասարապէս, իր անձնաւորութեան հմայքովը միայն կրնայ բացատրուիլ: Ատոնց՝ մեծամեծ տքնութիւններով ի գլուխ հանուելէն վերջը, երբ յարակից ուրիշ աշխատութեանց եւս միջամուխ կ'ըլլայ անձամբ կամ զործակցօրէն, միշտ ազգային Եկեղեցւոյ ինքնակացութիւնն է որ ունի ի նկատի: Այդ սկզբունքն էր որ բացորոշապէս հրատարակած էր ան՝ ինքնին և ընդ միշտ վերջ տալով հայրապետական ձեռնադրութեան առթիւ Կեսարիա երթալու սովորութեան. ու հիմա նոյնն է դարձեալ որ սկսած է մշակել, երբ աւելի առտնին դիժերու վրայ բոլորովին կ'ազգայնացնէ եկեղեցական կարգաւորութեան և իրաւաբանութեան և ժողովրդային բարեպաշտութեան հիմունքները, թարգմանելով և ըստ պատշաճին յօրինելով կամ համեմատական նմանութեանց խորքին վրայ հայկական ճաշակի համեմատ ձևափոխելով Տօնացոյցը, Մաշտոցը, Ժամագիրքը, Պատարագամատոյցը, և սկսելով Շարականն ու Կանոնագիրքը, որոնք, բազում դարերէ իրենց վրայ կամ մէջ բերուած կամ խուլուած փոփոխութիւններէ և ընդմիջարկութիւններէ ետքն ալ, ցայսօր՝ յընդհանուրն՝ դեռ կը պահեն մեծ և նուիրազործ ձեռքէ մը իրենց վրայ տպաւորուած իրենց հին նկարագիրը:

Դիտել պէտք է տակաւին, թէ ներքին և հարազատ ազգայնականութեան այդ ոգևորեալ ջանքերուն մէջ ալ երբեք չանտեսեր զբացի եւ օտար Եկեղեցիներու հետ չփման մէջ լինելու հարկը. վասնզի ոչ ոք քան զինքը աւելի ճշդիւ կրնար ըմբռնել թէ ինչպէս անհատները նոյնպէս համայնքները ա՛յնքան աւելի

բարձր վարկ կը վայելին օտարներուն առջեւ, որքան աւելի այս վերջինները տեսնեն եւ համոզուին թէ անոնք սէր կը տածեն իրենց ազգային ինքնութեան ողիին հանդէպ եւ զիտեն բարձրացնել զայն: Պատգամաւորութեամբ կամ թրդ-թակցութիւններով յարաբերութիւն կը մշակէ թէոքոս կայսեր, Պրոկլի, Ատաիկոսի եւ Ակակի եւ այլոց հետ. ու անոնց հետ հաւատքի եղբայրութեան դասն է որ կը պաշտպանէ պայքարելով նեստորականներուն եւ Բորբորիտոններուն կամ Մծղիէից դէմ. կամ ի յայտ բերելով Մոպսուեստացիին տեսութեանց գայթեցնող միտքերը: — Պարկեշտ ինքնավստահութեան զգացումը միայն կրնայ մարդուն մէջ դնել այդպիսի ողի մը՝ քայլ առ քայլ բայց անխափան կանոնաւորութեամբ եւ անյողդողդ կամքով յառաջ տանելու համար սերտուած ծրագրի մը գործադրութիւնը, առաջին իսկ օրէն անոր լծելով կազմուած պատրաստուած աշակերտներու ընտիր հոյլ մը, եւ իր ու ամէնուն հողիները համաձուլուելով այդպէս ազգին հողոյն մէջ, իբրեւ հաւաքական անձնաւորութեան մը մէջ, որ նոյն տրոփիւնով զարնեն բոլոր սիրտերը, եւ մէկ խոտէյի մը նոյն սեւեռակէտին ուղղութիւն ամէնուն միտքն ու աչքը:

Չմոռնանք ի վերջոյ. անոր անձնաւորութեան համագրաւող այդ հմայքին շնորհիւ էր որ իր երեք հաւթոռներուն ատեն եւս յալորդաբար, զորս Տիգրան բռնադատօրէն հարկադրած էր ազգին, օ՛ր մը գաղջ չ'ինկաւ ժողովուրդին սիրոյն շերմութեան մէջ հանդէպ իրեն. միշտ, իր ամենէն դժխեմ օրերուն իսկ, ան զի՛նքը միայն ճանչցաւ հայրապետական զաւազանին միակ իրաւատէջը եւ արժանաւորը, իսպառ ամայացնելով միւսներուն դիրքն ու շուքը՝ Պետական գործակալներու նսեմ գերին մէջ:

Բայց այդ սքանչելի անձնաւորութեան իրապէս մեծ ազդեցութիւնը ի հանդէս կուգայ այն յարաբերութիւններուն մէջ մանաւանդ, զորս պարտաւոր էր ան մշակել երկու գերիշխան պետութեանց, յունականին եւ պարսկականին հետ:

Երկուքն ալ լեցուած էին իրեն դէմ. առաջինը՝ կասկածներով, երկրորդը՝ խիթանքով: Վրամ վշտացած էր, նախ՝ որովհետեւ իրմէ անհրաման կատարուած էր անոր հայրապետական ընտրութիւնը, եւ յետոյ Սահակի ուղղութիւնը իրեն կը թուէր բացորոշ միտում դէպի բիւզանդական քաղաքականութիւն. զի հայ գիրեւու հնարումը եւ Աստուածաշունչի թարգմանութիւնը, որոնք ասորական ազդեցութենէն ձեռքազատում կը նշանակէին, Տիգրանի մէջ կը մեկնուէին իբրեւ վերջնական որդեգրում յունական աշխարհայայեացքի: Իսկ Բիւզանդիոն՝ Պարսկական Հայաստանի մէջ սկսուած ազգայնական այդ շարժումը նկատելի էր վերջին ճիգ մը՝ խզուելու համար արեւմտեան միտքէն: Երկուստեք երկուանքի այս երկսայրի կացութիւնը կրնար իրապէս վտանգաւոր դառնալ ծանրապէս, եթէ սրտոտ ու խելօք անձ մը եղած չըլլար այդ միջոցին եկեղեցւոյ զուխը: — Սահակի չպակեցաւ արդարեւ ո՛չ իմաստութիւն եւ ո՛չ համարձակութիւն՝ երկու կողմին ալ բացատրելու ճշմարտութիւնը, մէկուն ու միւսին միանգամայն հասկցնելով թէ իւրաքանչիւրն իր անկիւնէն նայելով ինչպէս պարտ էին տեսնել իրականութիւնը:

Խաբէական խաղ մը չէր որ պիտի կատարէր ան. իր խիղճը ընդունակ չէր այդպիսի գոեհիւսիքեան մը. այլ «անխարդախ խորագիրութեան» հնարք մը լոկ:

Պատգամաւորութեան մը միջոցաւ, որուն զուին էին իր մտերիմն ու թուր, Մեսրոպ եւ Վարդան, կրցաւ անդորրել Բիւզանդիոնը, ապացուցանելով թէ հայ տառերու զիւտը եւ անոր միջոցաւ հայ գրականութեան հիմնումը, ընդ միշտ ճշգրիտով իր կրօնքին պատճառաւ արդէն արեւմուտք նայող ժողովուրդի մը ազգային դիմագիծը, պիտի խափանէին ամէն կարելիութիւն՝ իրեն ի բնէ ցեղակից մեծ ազգի մը — Պարսից — մէջ սուղուելու առ յաւէտ: Իսկ Պարսից դուռը՝ ուր գնաց ինք անձամբ, լսելով իր իսկ բացատրութիւնները, չդժուարեցաւ ըմբռնել թէ այդ ամէնը թուումը մը պիտի ըլլային Հայուն՝ իր կրօնակցութեանը պատճառաւ Յունաց հետ ձուլուելու վտանգին դէմ: — Երկու յայտարարութիւններն ալ, մին Բիւզանդիոն՝ միւսը Տիգրոն կատարուած, մին թէ միւսն՝ ստորոգ էին, երկաքանչիւրն ճշտ իւրում սեռի, իւրաքանչիւրն իր տեսակէտէն նկատուած. իսկ երկուքն ի միասին՝ անառարկելի ճշմարտութիւնն էին, մեր խղճմտանքին անկիւնէն դիտուած: — Յեղակցութիւն և կրօնակցութիւն. երկու զառիթափերն են անոնք, որոնցմէ՝ կազմով փոքր և բարոյականով վտիտ ժողովուրդները շուտով կը զահալիթին դէպի կորուստ:

Մահակի հանձա՛րը միայն պիտի կարենար պահել հաւասարաշուշութիւնը, թոյլ չտալով որ մէտը հակի դէպի մէկ կամ միւս նժարը: Իր տեսութիւնները, անկեղծ և համոզիչ, երկու արքունիքներուն մէջ ևս հաւանութեան կ'արժանանան. ու համակական զնահատութեամբ կը պատուուին թէ՛ իր պատգամաւորները ի Բիւզանդիա, և թէ՛ ինքը մանաւանդ: Մեսրոպի կը շնորհուի պատուոյ տրուող Սելեւսիաւսիկէս կամ Ակումիս կոչումի, ու Վարդան կը ստանայ Ստրատելատութեան աստիճան. իսկ ինքը ոչ միայն կը հարթէ իր ընտրութեան պատճառաւ գոյացած կնճիւղը, այլ նաեւ կը կարգադրէ հայ զահուն յաջորդութեան եւ նախարարական Տուններէն ոմանց վերահաստատման բարդ հարցերը. սպարապետութեան դիրքի բարձրացնել կուտայ Մամիկոնեան նախարարութիւնը, ու Գաին-Յամալի, այսինքն նախարարական կամ քաղաքական դասակարգութեանց ճաւահան զործը կը վերջացնէ արքայական վաւերացումով:

Ու այս ամէնը՝ շնորհիւ իր լուրջ մտածողութեան, իր իմաստուն խորհրդածութեանց՝ որոնցմով հիացում կ'առթէ արքայից արքային, իշխաններուն եւ մոզերուն, իր խօսքին կշիռին, ներշնչած վստահութեան եւ հմայքին իր պատկառելի անձին, որուն մէջ տոհմիկը, հոգեւորականը, քաղաքագէտը, եւ միտքի ու հաւատքի մարդը զիրար կը լրացնէին զմայլելի ներդաշնակութեան մը մէջ, որ իր անձնաւորութիւնն էր:

Իր բովանդակ կեանքը, բայց մասնաւորապէս յիշնամեայ հայրապետական պաշտօնավարութիւնը, արտափայլումը եղաւ այդ անձնաւորութեան՝ որ խորհուրդի և հաւատքի մարդն էր իր մէջ, ամէն բանէ աւելի:

Կարելի չէ, կ'ուզէինք ըսել այս էջերուն սկիզբը, կշռել անոր արժէքը՝ մարդկային չափանիշերով. այսինքն ներս մտնել իր անձէն՝ լոկ զիտական տուեալներու ճամբով. վասնզի որ եւ է արժանիքէ աւելի՝ հողի մարդու արժանիքն է որ կը շեշտուի իր վրայ:

Նա՛ է հողի մարդը, որուն մէջ աստուածայինն ձգտումը կենդանի ոյժի մը փոխարկուած է՝ զիտակցութեան առաջին վայրկեանէն. որուն մէջ հաւատքը,

Աստուծոյ մտածութենէն ըլլած այդ զօրութիւնը, Սէր կը դառնայ իսկոյն՝ կեանքի հարկադրած մեծ պարտականութեանց առջև. Սէր՝ որ դիւցազնութիւն կ'ըլլայ կամքին մէջ, և հանճար՝ ուղեղին մէջ: — Սիրոյ վերածուած այդպիսի Հաւատքի զործօն առաքեալի՝ այսինքն բուն հոգեւոր մարդու ամենէն զմայելի տիպարներէն մին եղած է արդարև մեր մէջ Սուրբն Սահակ. հոգեկան ճշմարիտ մեծութիւն մը, ոչ միայն մեր պզտիկ ստուգանիշով կշռուած՝ այլ դեռ շատ աւելի լայն տեսակէտերէ չափուած ատեն:

Եթէ ունեցած չըլլար անիկա Աստուածաշունչը հայացուցած լինելէն տարբեր որ եւ է ուրիշ արժանիք՝ ազգային, եկեղեցական, հովուական, վարչական, քաղաքական մարդերու մէջ ևս, եթէ բաւականացած ըլլար ան մեր Յերոնիմոսը եղած ըլլալու ձկտումով մը միայն, մեր լեզուովը խօսել տուած ըլլալու համար Աստուծոյ՝ մեզի հետ. մեր խղճին իսկ զգացումովը՝ մեր պատմութեան մեծագոյն փառքերուն կարգին մէջ պիտի լինէր դարձեալ անշուշտ իր տեղը: Բայց զիտենք ամէնքս թէ շատ աւելին բրաւ դեռ ան մեզի համար, ոչ միայն զԱստուած մեզի հետ, այլ նաև զմեզ ինքնին Աստուծոյ հետ ջանալով և յաջողելով խօսեցնել նոյն այդ մեր լեզուով:

Մեր զրականութիւնը, որ կրօնական եղաւ ոչ միայն իր ծագմանը մէջ, այլ նաև՝ յընդհանուրն՝ իր երկար շարունակութեանը միջոցին, իբրև տեսակ մը «Թօսք ընդ Աստուծոյ», մեր ազգային և բնկերական կեանքը, որ, քրիստոնէական գիտակցութեամբ լուսաւորուած, արդարութեան և ազատութեան հետապնդութիւնը եղաւ շարունակ դարաւոր տաժանքներու մէջէն, մեր ցեղային և եկեղեցական ինքնութիւնը, որուն զգացման մշակումին զլիաւոր զործիչը եղաւ ինքը, այս ամէնը — զրականութիւն, ազգային կեանք եւ եկեղեցի — որոնք մեր սիրտը աւելի սկեռեցին դէպի Աստուածաշունչով մեր հոգւոյն մէջ բացուած կրօնական իտէալը, իրեն կը պարտինք զլիաւորաբար:

Ասոր համար է որ զինքը կը նկատենք ոչ միայն իրրեւ մեր մեծագոյն փառքերէն մին, այլ և իր մէջ կը տեսնենք մեր արկածուած ճակատադրին համար տնօրինուած նախախնամական այցելութեան մը խորհուրդը:

Այո, այսպէս արդարև միայն կարելի է բացատրել իր անձնաւորութիւնը, և ընդունիլ զայն Աստուծմէ մեզի համար նախասահմանուած շնորհ մը, ու նոյն ատեն մեր արիւնէն, մեր շունչէն, մեր ցեղային գիտակցութենէն իր փառքին վերընծայուած նուիրում մը:

* * *